

UZROK NESTANKA SOCIJALNE ULOGE PREDUZEĆA I ZNAČAJ RAZVOJA KOMBINOVANE SOCIJALNE POLITIKE ZEMALJA U REGIONU

CAUSE DISAPPEARANCE SOCIAL ROLE OF THE COMPANY AND THE IMPORTANCE OF DEVELOPMENT OF COMBINED SOCIAL POLICY IN REGION COUNTRIES

Jasminka Medić

Vijeće naroda Republike Srpske, BiH
j.medic@vijecenarodars.net

Siniša Šinik

Srpska pravoslavna crkva, BiH
sinisasinik1982@gmail.com

Abstrakt: Cilj rada je objasniti genezu nestanka socijalne uloge preduzeća, prateći transformaciju vlasništva i kapitala u zemljama bivše Jugoslavije, od vremena nastanka društvene svojine pa do kraja XX vijeka. Predmet rada se bazira na eliminaciji čestih zabluda vezanih za nosioca obaveze pružanja socijalnih davanja, nakon tranzicionog perioda preduzeća. Eliminisanjem ovih zabluda i određenim edukacijama pretpostavlja se da bi se zaposleni, prvenstveno oni kojima prijete otkaz, počeli ponašati odgovorno prema sebi i tražiti novi i dodatni izvor prihoda, najčešće kroz široku paletu uslužnih djelatnosti, kakva je praksa u razvijenim zemljama. Uslužne djelatnosti mogu biti izvor novih ili dodatnih prihoda. U radu je istaknut i analiziran značaj kombinovane socijalne politike zemalja u regionu, urađen na primjeru Crne Gore. Rezultat rada će konačno razjasniti da je socijalna uloga preduzeća nestala sa nestankom društvene svojine i samoupravljanja te da je rješenje u prihvatanju odgovornosti za sebe, kroz započinjanje uslužnih djelatnosti.

Ključne riječi: država, društvena imovina, tranzicija, socijalna uloga, preduzetništvo.

Abstract: The aim is to explain the genesis of the disappearance of the social role of the company, following the transformation of ownership and equity in the countries of the former Yugoslavia since the creation of social ownership until the end of the twentieth century. The subject of the work is based on the elimination of common

misconceptions related to the responsible provision of social benefits, after the transitional period the company. By eliminating these misconceptions and specific training is assumed to be employed, particularly those threatened with dismissal, they began to behave responsibly towards themselves and to seek new and additional source of income, usually through a wide range of services, as is the practice in developed countries. Services can be a source of new or additional revenue. The paper highlighted and analyzed the importance of the welfare of countries in the region, made in the example of Montenegro. The result of the work will finally clarify that the role of social enterprises disappeared with the disappearance of social ownership and self-management, and that the solution lies in accepting responsibility for yourself by starting services.

Key Words: *State, public property, transition, social roles, entrepreneurship.*

UVOD

Sve države nastale na tlu bivše Jugoslavije sprovodile su privatizaciju državnog kapitala kao proces transfera kontrole sa državnog na privatni sektor, primjenjujući manje više slične modele i metode. Na putevima tranzicije ove zemlje suočile su sa problemom struktura vlasnika privatizovanog kapitala, preciznije sa pitanjem jesu li one rezultat, na ekonomskim principima zasnovanih motiva, ili su potreba proistekla iz okvira privatizacije.

Predmet interesovanja ovog rada jeste način funkcionisanja preduzeća u uslovima tržišnog privređivanja i sve njegove zakonske uloge i obaveze. U radu se sagledava komparacija funkcionisanja preduzeća u tržišno vrijeme u odnosu na vrijeme kada je bilo u društvenom i državnom vlasništvu. Ekonomska stvarnost se najvećim dijelom posmatra kroz rezultate u procesu privređivanja. Period tranzicije, koji nije dugotrajan proces, ali koji predstavlja radikalnu promjenu postojećeg, period je transformisanja države, a zatim i društvene imovine u državnu i na kraju u privatnu imovinu. S obzirom na postavljene ciljeve u radu će se posebno posvetiti pažnja čovjeku, kao humanom resursu. U društvenom i državnom preduzeću, čovjek je jedan od tri neophodna činioca za postojanje preduzeća, uz sredstva i opremu. S druge strane, u privatnom preduzetništvu, čovjek je nosilac preduzetničkog duha. Njegova preduzetna inteligencija vodi efikasnom i efektivnom poslovanju.

Ono što se posebno ispituje i analizira ovim radom jeste razlika u značaju ljudskih resursa u preduzeću, u zavisnosti od toga ko je vlasnik kapitala, odnosno da li preduzeće funkcionise kao društveno, uz sve elemente samoupravljanja ili kao privatno, u kom se zna ko je titular nad kapitalom. U oba oblika organizovanja uloga čovjeka je ogromna i neosporna. Ali taj čovjek mora da shvati razliku vezanu za prava i obaveze s obzirom na činjenicu da li je zaposlen u društvenom ili privatnom preduzeću.

Uzrok različitosti nastaje kroz prirodu vlasništva nad kapitalom. Naime, u vrijeme društvenog preduzeća, sva imovina je bila društvena i na nju su svi polagali ista prava i po važećim propisima, ona je bila dostupna svima. S druge strane, u privatnom

preduzeću se zna ko je vlasnik kapitala i na taj kapital polaže pravo samo vlasnik. On (ili grupa njih) je odgovoran za pokretanje i vođenje firme, njen rast, dugoročni i efektivni opstanak na tržištu. Ljudski faktor, pored sredstava i opreme, predstavlja početni kapital i snagu na kojoj se temelji vizija menadžmenta. Neophodno je izdvojiti „čovjeka“ od opreme i sredstava, dati mu važnost koja mu pripada. Prije svega iz razloga što menadžment dobrim biznis planom može da obezbijedi sredstva iz banaka, tim sredstvima da obezbijedi opremu; ali da bi se ostvario prihod, potreban je ljudski resurs, koji je obrazovan, stručan, motivisan i poštovan. Osnovni problem je nedovoljna edukacija zaposlenih u drštvenim preduzećima vezana za njihova prava. Iz tog razloga zaposleni su iz neznanja insistirali (i još insistiraju) na opstanku socijalne uloge preduzeća, umjesto da na osnovu dobro argumentovanog objašnjenja shvate, da je država ta koja ima ulogu njihovog socijalnog zbrinjavanja.

Glavni cilj rada je objasniti zašto je neizvodljivo oslanjanje na socijalnu ulogu preduzeća. Ta činjenica je nedovoljno jasno obrazložena zaposlenima i stvara ogromne probleme u odnosima između poslodavca i zaposlenih. Sukobi koji su vrlo česti negativno utiču na produktivnost, što je neodrživo u doba tržišnog privređivanja i potkopava sveopštu strategiju razvoja društva.

S obzirom na navedeno ovaj rad će se bazirati na dokazivanju osnovne hipoteze da je socijalna uloga preduzeća neodrživa u doba privatnog preduzetništva. Razloga je više, ali osnovni je tržišni način privređivanja. To znači da su potražnja, plasman i naplata jedini parameter uspješnosti preduzeća. Ako je preduzeće uspješno, ono redovno izmiruje sve zakonske obaveze prema državi i tako puni budžet. Država planira iz budžeta sredstva za socijalna davanja, jer ulogu socijalnih zbrinjavanja ima država, a preduzeće ima ulogu da ostvaruje prihode. Menadžment se brine da se isplate plate zaposlenima i da se izmire zakonske obaveze prema državi, a sa preostalim sredstvima (zaradom) raspolažu samo vlasnici kapitala. Dakle, preduzeće nema socijalnu obavezu, već je ta uloga povjerena državi. Stoga je neminovno da savremeno preduzetništvo i tržišno privređivanje vode nestanku socijalne uloga preduzeća.

1. DRUŠTVENA SVOJINA I OSNOV RADNIČKE ZABLUDE

Istorijski gledano, prije 1941. godine na teritorije bivše Jugoslavije, ekonomski i pravni sistem temeljio se na privatnoj svojini. Nakon završetka Drugog svjetskog rata u tadašnjoj zajedničkoj državi koju su vodili komunisti stvara se sistem ekonomske jednakosti. S obzirom na osnovu komunističkog programa da je privatna svojina glavni temelj ekonomske nejednakosti. započinje pretvaranje private svojine u opštenarodnu, zatim u državnu i na kraju u društvenu svojinu, koristeći razne metode: konfiskacija, eksproprijacija, nacionalizacija i druge. Tako je država zaposjela posjede brojnih nosilaca prava svojine. U kratkom roku privatna svojina je postala opštenarodna a potom i društvena svojina. Sljedeći korak je bio stvaranje sistema udruženog rada i samoupravljanje što predstavlja način rukovođenja u kojem se gubi svaka odgovornost za strateške odluke. U skladu s tim može se reći da “nadležnost

bez konkretizovane materijalne (lične) i funkcionalne odgovornosti pogoduje i potiče promašaje u investicionoj politici.” (Bijelić 2011).

U ideologizovanom sistemu udruženog rada i samoupravljanja sve značajnije investicione odluke donosili su: zbor radnika i/li radnički savjet. U slučajevima evidentnog promašaja bilo je neprihvatljivo postavljanje pitanja primarne odgovornosti, odnosno odgovornosti onih koji su donijeli odluku. To bi bilo kvalifikovano kao direktno derogiranje zamišljenog ideološkog koncepta koji se nije smio dovoditi u pitanje. Rješenje je iznađeno u modelu solidarnosti, odnosno prebacivanju posljedica pogrešno donesenih odluka na kolektivitet – društvo. Ovakvo tumačenje predstavlja startnu pozicija za iskrivljeni stav ljudi da preduzeće ima ulogu solidarne ustanove i subjekta koji rješava i socijalna pitanja pojedinca.

Osnovne kategorije koje se posmatraju kao rezultat efikasnosti preduzeća u kom se zna ko je vlasnik kapitala: dobit i gubitak, nisu postojali u računovodstvenim izvještajima preduzeća u kojem je način rukovođenja bio samoupravljanje. Ovo nije bilo uređenje gdje su mogli pokazati svoje vještine i naći svoje mjesto stručnjaci i visokokvalifikovani radnici. Ovakav tip zaposlenih je masovno odlazio, a oni koji su ostajali koristili su maksimalno sve ono što je samoupravljanje i društvena svojina pružalo. Pošto je akcenat u ovom radu stavljen na socijalna zbrinjavanja i solidarnost na račun sredstava koja pripadaju društvu, posvetićemo se činjenici da u takvim preduzećima društvenom svojinom upravljaju zaposleni, što je praksa i potvrdila. S druge strane privređivanje na tržišnom osnovu potpuno je nepoznat oblik rada u ovom periodu postojanja bivše države. Ovakav rad, na temelju društvene svojine iz više razloga bio je neodrživ. Takva činjenica imala je za posljedicu odliv stručnjaka i negativnu selekciju kadrova. S jedne strane dešavao se porast broja naučno-istraživačkih institucija i kadrova tehničke struke, a s druge kontinuiran pad broja prijavljenih i registrovanih patenata (Bijelić 1987, 335), što je apsurdno. Umjesto domaćinskog upravljanja svojinom, na temelju potražnje i ponude, kako nalaže tržišni sistem rada, privređivanje je bilo u rukama politike i upravljalo se kadrovima, a ne rezultatima rada. Saglasno tome, budno se pratilo ponašanje pojedinaca, koji su bili svjesni da je sve u takvom načinu vođenja privrede pogrešno. Rijetki preduzetnički pokušaji izlagani su kontinuiranim ograničenjima, najčešće pravne i tehničke prirode, sa samo jednim ciljem: spriječiti razvoj preduzetništva. Iako je bilo jasno da je nemoguće dalje nastaviti sa ovakvim načinom vođenja privrede, društvo je uporno nastojalo da ništa ne mijenja, bez obzira što je ogroman broj ljudi živio i radio u tim društvenim preduzećima, a da nisu bili ni stručni ni potrebni. Pomenuti radnici koristili su imaginarna prava u okviru imaginarnih sredstava društva. Takvo ponašanje i odbijanje da se sagleda pravo stanje stvari moralo je da dovede do kraha jer su trošena i dijeljena samo kreditna sredstva neodgovorno uzeta na teret nekih budućih generacija. Ovo i danas predstavlja kamen spoticanja u odnosima poslodavac i zaposleni. Još uvijek su živi oni koji pamte društvenu imovinu i radničko samoupravljanje i socijalna davanja i sve dok se takva iskustva prenose na mlađe generacije zaposlenih, nije lako implementirati Zakon o radu, Zakon o socijalnoj

zaštiti i druge pozitivne zakone koje sve zemlje u regionu treba da usklade sa propisima Evropske unije.

2. NEMINOVNOST TRANZICIJE I PRIVATIZACIJE

Kada je tranzicija, i socijalni problemi koji je prate u pitanju, Čanak u svojoj knjizi „Radovi na putu uspeha“ kaže „Uspeh nije destinacija već putovanje i na tom putovanju potrebno je maksimalno racionalno i svrsishodno koristiti sve raspoložive resurse, a da se ne bi lutalo potrebno je imati pravog vodiča ili bar instrukcije kako se tim putem kretati“ (Čanak 2006).

Nestanak socijalne uloge preduzeća i socijalnih davanja onima koji imaju Ugovor o radu nestaje od kada su principi samoupravljanja i načini upravljanja društvenom imovinom u cijeloj bivšoj Jugoslaviji doveli do snažne krize, kako u ekonomiji, tako i kompletnom društvu. Pod uticajem krize razorena je država koja je svoju organizaciju i funkcionisanje temeljila na imaginarnoj društvenoj svojini. Nastupanjem tranzicije i privatizacije nastao je novi period za sve zemlje u sadašnjem regionu. U državama nastalim na području bivše Jugoslavije privatizacija društvene/državne svojine odvijala se skoro identično, sa nekim manjim razlikama.

Posmatrano očima zaposlenih u nekadašnjem društvenom i samoupravnom preduzeću, sve se dešavalo nezakonito. Zaposleni su svjedoci transformacije, s obzirom da im je uloga u istoj skoro nikakva ogorčenje je ogromno, traži se krivac i rastu tenzije. Obrazovni nivo je nizak, ne shvataju promjene na globalnom nivou, svjesni su samo da gube neka prava a ne razumiju i neće da razumiju da su i sami doprinijeli tome. Višedecenijsko poslovanje koje je bilo zasnovano na rukovođenju društvenom svojinom, bez lične odgovornosti i na teret kreditnih sredstava, počelo je da uzima danak. Saglasno tome „u razdoblju fantastičnog tehnološkog napretka (informatičke revolucije) u razvijenom svijetu i sveopće ekonomske globalizacije, jugoslavenski model društvenog vlasništva i tzv. dogovorne ekonomije, koji se nije mogao strukturalno modificirati, u skladu sa zahtjevima tržišnog gospodarstva, nije izdržao konkurenciju s privatnim slobodnim poduzetništvom na svjetskom tržištu“ (Dragičević 1990, 715).

Ovdje je potrebno naglasiti da je neophodnost privatizacije bila jasna samo malobrojnim koji su tu prednost pokušali da materijalizuju. Svi ostali su se združili i zauzeli front prema svakom pojedincu ili grupi, koja je kroz Zakon o privatizaciji postala titular nad doskorašnjim društvenim i državnim kapitalom. Na taj način kapital je dobio vlasnika, sa imenom i prezimenom. Više nije moglo, kao nekada, da se naknada i nagrada vezuje za stepen političke poslušnosti, da se odluke donose u centrima partijske moći i dr. Tržišno privređivanje i vlasništvo nad kapitalom je zamišljeno da vrednuje struku i visinu dobiti, te da se odlučivanje nalazi u rukama vlasnika kapitala. Odgovornost za rezultate, nije opštedruštvena. Kao što ni i dobit više nije društvena.

Iz ovih činjenica moguće je sagledati i povezati uzrok nestanka socijalne uloge preduzeća sa dešavanjima procesa tranzicije i privatizacije. Efikasnost i racionalnost

se najviše vrednuju u preduzeću u kojem je vlasnik poznat. Fokus je na ostvarenoj dobiti, kojoj prethodi dobro i domaćinsko poslovanje i izmirene obaveze, kako prema zaposlenima, tako i prema državi.

3. VREDNOVANJE KADROVA

Vrednovanje kadrova je proces pomoću koga se procjenjuje doprinos zaposlenog u određenom periodu. Povratna informacija o vrednovanju omogućava zaposlenima da saznaju kako su radili u poređenju sa standardima organizacije.

Vrednovanje i povratna informacija mogu biti neformalni i formalni. Kod neformalnog nadređeni slučajno komentariše dobro, ili loše, izvršenje podređenog, dok je formalni metod godišnji pregled izvršenja u kome nadređeni ocjenjuje izvršenje svakog zaposlenog koristeći jedan od zvaničnih metoda vrednovanja.

Smatra se da su u vrijeme društvene svojine finansijski izvještaji govorili da je bilo ostvarene dobiti u društvenim preduzećima, međutim iz perspektive tržišne ekonomije neodgovorno je bilo preusmjeriti dobit na ličnu potrošnju zaposlenih, socijalna davanja, izgradnju odmarališta ili davanje popularno nazvanih „viškova“. Ovo je pogotovo bilo neprimjereno ako se prije toga nije potreban iznos ulagao u dalji razvoj za opremu i kadrove, za godine koje dolaze, za sveopšti razvoj privrede i društva.

Takođe se smatra da su u to vrijeme najbolji kadrovi bili zapostavljeni (sporedni faktor), što se nepovoljno odražavalo na njihovu ličnost i rezultate rada, naročito na kreativnost. To je dovelo do niza protivrječnosti i neusklađenosti u razvoju proizvodnih snaga, što se posebno odrazilo na pitanje redefinicije rukovođenja u našim uslovima. Odnosno tražio se odgovor na pitanje: Kako uspostaviti ravnotežu i sinhronizovati tokove razvoja kadrovskih i materijalnih potencijala?

Princip rada na temelju privatne svojine zamišljen je da adekvatno vrednuje stručne i odgovorne kadrove i njihov doprinos, što predstavlja temelj efikasnog rada i stvara mogućnosti za veću dobit. Privatizovanjem društvene imovine postalo je jasno kome dobit pripada, odnosno da njom raspolažu vlasnici kapitala, a ne kao nekada, da je ista opštedruštvena. Primjera radi, u vrijeme samoupravljanja, odlukom radničkog savjeta, akumulacija sredstava koja se evidentirala davana je nedopustivo i netržišno za ličnu potrošnju zaposlenih.

4. CILJEVI PREDUZETNIŠTVA

Preduzetništvo predstavlja djelatnost usmjerenu na pokretanje, organizovanje i inoviranje poslovanja preduzeća, sa osnovnim ciljem stvaranja novog tržišta i ostvarivanja dobiti. Ono je vezano za „sve aspekte ljudskog ponašanja i delovanja - razvija kreativnost, pospešuje rađanje ideja i obogaćuje ljudske potrebe" (Penezić 2003).

Preduzetništvo obuhvata zbir znanja, vještina i sposobnosti, ali i kreativnost, pokretački duh, hrabrost, odgovornost, dinamičnost, posvećenost, upornost.

”Preduzetništvo kao aktivnost usmjereno je na: kreativno korištenje postojećih resursa, stvaranje inovacija i preuzimanje rizika, a sve u cilju da se postigne određeni efekat“ (Baroš 2004). Preduzetništvo kao djelatnost usmjereno je na: pokretanje poslovnih poduhvata, organizovanje poslovnih poduhvata, inoviranje rada i poslovanja i stvaranje novih tržišta.

Na kraju, preduzetništvo kao proces usmjereno je na: stvaranje novih proizvoda, stvaranje novih tehnologija, stvaranje efikasne organizacije. Sintezom navedenih odrednica preduzetništva, preduzetništvo definišemo kao: stvaranje novog poslovnog poduhvata, zasnovano na talentu, znanju i sposobnosti preduzetnika - da ulaže u novi poslovni poduhvat.

Osnovni ciljevi svakog preduzetništva su:

- ✓ postizanje zadovoljenja ljudskih potreba proizvodnjom određenih dobara ili pružanjem određenih usluga;
- ✓ da se sa što manje ulaganja u elemente proizvodnje ostvari što veći rezultat;
- ✓ obezbjeđenje sopstvenog razvoja proširenjem postojećih kapaciteta;
- ✓ ostvarenje zadovoljenja ekonomskih potreba radnog kolektiva, putem odgovarajućih zarada i uslova rada.

5. DRŽAVA KAO NOSILAC SOCIJALNE ULOGE

Današnji zaposleni, sjećajući se starih vremena i puta ka tzv. državi blagostanja, zahtijevaju radna mjesta za sve i rješavanje socijalnih potreba svih zaposlenih. Pri tome današnji zaposleni potpuno ignorišu činjenicu da je na snazi tržišno poslovanje, da je konkurencija smanjila zaradu, da smo region sa zastarjelom opremom, pogotovo u preduzećima koja su dobila vlasnike putem privatizacije, da je svaki višak zaposlenih smetnja ka ostvarivanju sveukupne dobiti i da je preduzeće uplatama poreza i doprinosa i zakonskih taksi izvršilo svaku svoju obavezu prema socijalnim kategorijama. Situacija stoga nije nimalo prosta.

Postkomunistička socijalna politika u najvećoj mjeri je bila pod uticajem obilježja stvaranja tržišta, ali su joj ozbiljno nedostale mjere za ublažavanje neuspjeha tranzicije. Ta teza koja je toliko zajednička za bivše socijalističke zemlje, pogotovo vrijedi za Bosnu i Hercegovinu. Naime, liberalizaciju cijena nisu pratile mjere podrške ciljanim grupama najviše pogođenih porastom cijena najvažnijih životnih dobara; uvođenje tržišnih kriterija – prije svega strogi tržišni uslovi za sve socijalne grupe za dobijanje kredita nakon dugogodišnjeg razdoblja subvencionisanog stanovanja i izostanak odgovarajuće politike stambene podrške i manjak tzv. ‘socijalnih stanova’ ozbiljno su ugrozili nove naraštaje mladih i vjerojatno negativno uticali i utiču na demografska kretanja.

Liberalizaciju tržišta rada nije pratilo povećanje ulaganja u aktivne programe obrazovanja i osposobljavanja mogućih gubitnika. Sličan proces se odvijao u većini

zemalja i još je aktualan u nekima od bivših socijalističkih zemalja, a najbolje ga je opisala mađarska teoretičarka Ferge: “u domaćoj javnoj politici potpuno je izostalo poštovanje osnovnih zapadnjačkih vrijednosti poput socijalne integracije, solidarnosti ili pravednosti raspodjeli. O tome se čak i ne govori” (Ferge 2001).

Država kao nosilac socijalne uloge je model države koja ostvaruje ključnu ulogu u povećanju privrednog rasta, održanju socijalne sigurnosti građana te ispravljanju socijalnih nepravdi nastalih kao posljedica djelovanja tržišta. Uobičajeno se ovakav tip države navodi kao antipod liberalnoj koncepciji minimalne države čije se intervencije ograničavaju na pravnu garanciju odnosa na tržištu te fizičku sigurnost građana i njihove imovine.

5.1. Tranzicija iz ugla socijalne politike Srbije

Kolaps socijalizma i raspad Jugoslavije praćen oružanim sukobima doveo je devedesetih godina prošlog vijeka do zakašnele, specifične, ali i neizvjesne tranzicije u Srbiji. Obnova kapitalizma odvijala se u konfrontaciji sa nasljeđem socijalizma i posljedicama građanskog rata, prilagođavanju ubrzanim procesima globalizacije, evropskim integracijama, kao i usponu neoliberalne ideologije.

Pomenute promjene uzdrmale su okvire orijentacije građana, njihove sisteme vrijednosti, i stvorile potrebu prilagođavanja i situiranja u novom socio-ekonomskom okruženju. Stalno zaposlenje postaje ekskluzivno dobro pojedinaca, socijalna promocija postaje neizvjesna i ostvaruje se pod izmijenjenim pravilima; ostvarivanje garantovanih socijalnih prava postaje ograničeno i stvara se ogroman jaz između normativnog i stvarnog.

Sušтина tranzicije je u prevođenju privrede iz zone neefikasnosti u zonu efikasnog tržišnog poslovanja. Do rasta efikasnosti dolazi zbog činjenice da je vlasničko upravljanje efikasnije od nevlasničkog. Takođe, privatno preduzetništvo je efikasnije od posredovanog preduzetništva.

Tranzicija je neophodna da bi se došlo do kompatibilnosti sa relevantnim tržišnim privredama. Osnovni proces izgradnje integralne tržišne privrede je privatizacija. Međutim, ona je potreban, ali ne dovoljan uslov. Neophodan je razvoj finansijskih tržišta, kao i postupna i razumna deregulacija, što nije ni malo jednostavan proces.

Pored problema nastalih tranzicijom krajem 2008. godine u Srbiji počinju da se osjećaju domino efekti svjetske ekonomske krize. Svjetska kriza je ne samo unijela dodatnu nestabilnost i strah, već je dovela u pitanje i legitimnost i uspješnost projekta obnove kapitalizma. Socijalne posljedice promjena su veoma složene i krajnje protivrječne. Analize i javne rasprave o njima su, međutim, ograničene, selektivne i nesistematske. Ukratko, izostaje potpunije i cjelovitije razumijevanje ključnih procesa i pojava, kao što su: formiranje nove društvene strukture, društvena i prostorna nejednakost, subkultura na marginama gradova, oštra politička polarizacija i njihove

implikacije na socijalnu integraciju, solidarnost i participacija, a time i stepen kohezivnosti čitavog društva.

Tranzicija iz radničkog ugla obično je i bolan proces. To se može objasniti jednostavnim primjerom. Ulaskom kompanije “Henkel” na tržište Srbije, prvo u fabriku “Merima” iz Kruševca, dešavali su se procesi o kojima govorimo u ovom radu. Kao prvo i najlakše, relativno zastarjelu tehnologiju “Henkel” je obnovio brzo i lako. Onda je putem intervjua i testiranja, iz postojećeg kadra, kroz niz selekcija izdvojio one koji su po mišljenu menadžmena ove kompanije mogli kvalitetno odgovoriti na postavljene radne zadatke. Istog trena je bilo jasno da za veliki broj ljudi neće biti radnih zadataka.

Pojavom viška radnika u tržišnoj privredi znači i otpuštanje što je u jednoj državi nespremnj na tako nešto mučan i bolan proces. Činu otpuštanja prethodi višemjesečna priprema menadžmenta, razne analize poslovanja i uspješnosti, koje pokazuju nerentabilnost vođenja posla sa nepotrebno velikim brojem zaposlenih. U Srbiji, kao i ostalim državama okruženja, postoji zakonska obaveza, koja se provodi u svakom preduzeću, i koja se zasniva na Programu mjera za zbrinjavanje viška radnika, na osnovu kojih se vrše poslednji pokušaji racionalizacije u poslovanju. Postoji i Sindikat koji štiti interes prava radnika. Sve to na papiru izgleda skoro idealno, odnosno teorijski uprava preduzeća i Sindikat, a samim tim i radnici, predstavljaju partnere, ali u praksi najčešće se u sukobu, kao klasni neprijatelji.

U pokušaju zbrinjavanja radnika koji su predstavljeni kao višak nakon privatizacije pokatkad se nudi prekvalifikacija određenog broja radnika, o trošku firme, i pokušaj njihovog angažovanja kod partnerskih firmi uz neke bonuse strateškim partnerima, pod uslovom da se odluče da upravo te radnike zaposle. Jedna od varijanti je ponuda stimulativnih otpremnina onima koji odluče da sporazumno raskinu radni odnos i sa dobijenim značajnim sumama odluče da započnu sticanje dohotka kroz preduzetništvo.

Zanimljivo je napomenuti da se uglavnom obrazovani i stručni ljudi, do tada zaposleni u velikim firmama, odlučuju za sporazumni raskid radnog odnosa i naplatu uvećane otpremnine, jer vjeruju u svoje sposobnosti i ne plaše se tržišne konkurencije, odnosno rada i odgovornosti, koju preduzetni menadžment obavezno nosi sa sobom, pored mogućnosti za većom zaradom. Ovdje treba pomenuti i one koji uzmu ponuđenu uvećanu otpremninu a zatim se stave na raspolaganje berzi rada. Stručnjaci, za kojima je potražnja, koji kroz svoju radnu biografiju navedu struku, dostignuća i rezultate, ponude ideje obično budu primljeni u drugu firmu.

Privatno preduzetništvo je nešto što se uglavnom javlja nakon raskida radnog odnosa. Započinju ga stručni i preduzetni ljudi, koji su spremni da rizikuju i ulažu sopstveni kapital, imovinu i kreditna sredstva. Višak radnika i otpuštanje teška je i bolna tema i za menadžment i za zaposlenog ali je neminovna, jer u tržišnom privređivanju brojevi su osnovni pokazatelji uspješnosti, a ne, kao nekad, riječi. Tržište postupa po zakonu

privređivanja, prihoda i rashoda, a ne po socijalnom programu. Zakonski država je u obavezi, iz priliva koji nastaju kroz ubiranje poreza – da izdvaja sredstva za socijalnu kategoriju. A država, koja dobije u budžet sredstva koja su uplaćena po osnovu poreza i doprinosa onih koji rade po tržišnim zakonima privređivanja - zbrinjava, po raznim osnovama, ljude koji i jesu briga države, a ne preduzeća. Neko mora da radi i zarađuje, da bi uplatom poreza i doprinosa bio napunjen državni budžet.

Jedna od posljedica privredne transformacije jeste nestanak socijalne uloga preduzeća. Preduzeće posluje na osnovama tržišnog privređivanja, i samo na osnovu ponude i tražnje, kao i prihoda i rashoda, mjeri se njegova šansa da opstane i nastavi sa radom. U slučajevim država regiona, pa i Srbije, nakon tranzicionog perioda socijalnu ulogu preuzima država stoga je ona obavezna da iz svojih izvora zbrinjava socijalne kategorije. Preduzeća funkcionišu tržišno, prateći zakone ponude i potražnje. Posljedica tržišne privrede, ali i razvoja informacionih tehnologija (IT) i automatizacije u proizvodnji jeste pojava viška radnika u svim oblastima rada i privređivanja koja uslovljava proces koji je na ovim prostorima decenijama bi nepoznat, a to je otpuštanje radnika. Pojava viška radnika, dakle, nije samo posljedica raspada države, nego i razvoja tehnike i tehnologije, posebno IT, koja podrazumijeva automatizaciju i u proizvodnji i u administraciji a samim tim smanjuje se potreba za brojem ljudi koji su do tada obavljali isti obim posla.

Jasno je da je velikim firmama teže opstati, kako na našim prostorima, tako i na prostoru Evrope i šire, u svijetu. Šansa država nastalih na tlu bivše Jugoslavije ogleda se u stvaranju malih i srednjih preduzeća, organizovanih kao preduzetničke porodične firme, gdje je često zaposleno više članova porodice, a vremenom se zaposli još nekoliko stručnjaka iz oblasti proizvodnje ili marketinga.

Ne treba biti veliki stručnjak pa zaključiti da samo racionalno a konkurentno poslovanje daje šansu za opstanak i napredovanje. Stoga je potrebno osnivati preduzeća koja racionalno obavljaju svoju djelatnost, koja ostvaruju dohodak, plaćaju zaposlenima za rad, u budžet uplaćuju poreze i doprinose. Na taj način u državni budžet slijeva se prihod od naplaćenih poreza i dio tih sredstava država treba da koristi da zbrine sve socijalne kategorije. Zaključimo dakle, u tržišnoj privredi nema načina da opstane preduzeće samo zbog čuvanja socijalnog mira, zadržavanjem nepotrebne radne snage. To vodi propasti preduzeća. Ali ako se socijalna uloga vrati državi, a država od profitabilnih preduzeća ubire redovno pereze, u državnom budžetu će biti sredstava za socijalne aktivnosti. U Srbiji po Zakonu „država ima ulogu socijalnog zbrinjavanja stanovništva, sredstvima od uplata poreza i doprinosa, prema Zakonu o socijalnoj zaštiti“ (Sl. glasmik RS 2011).

Ovim zakonom uređuje se djelatnost socijalne zaštite, ciljevi i načela socijalne zaštite, prava i usluge socijalne zaštite, postupci za ostvarivanje prava u socijalnoj zaštiti i korišćenje usluga socijalne zaštite, prava i obaveze korisnika socijalne zaštite, osnivanje i rad ustanova socijalne zaštite, uslovi pod kojima usluge socijalne zaštite mogu pružati drugi oblici organizovanja, nadzor nad radom ustanova socijalne zaštite,

inspeksijski nadzor u vršenju djelatnosti socijalne zaštite, položaj stručnih radnika i stručnih saradnika u socijalnoj zaštiti, osnivanje Komore socijalne zaštite, podrška i unapređenje kvaliteta stručnog rada u sistemu socijalne zaštite, finansiranje socijalne zaštite, kao i druga pitanja od značaja za socijalnu zaštitu”(Sl. glasnik RS 2011).

Saglasno Zakonu, Republika Srbija, autonomna pokrajina i jedinica lokalne samouprave obezbjeđuju obavljanje djelatnosti u oblasti socijalne zaštite iz okvira svojih prava i dužnosti utvrđenih Ustavom i zakonom osnivanjem ustanova ili povjeravanjem vršenja tih djelatnosti drugim pravnim i fizičkim licima.

5.2. Kombinovana socijalna politika u Crnoj Gori

Kombinovana socijalna politika javlja se kao novi okvir socijalne politike u kojem vlada, lokalne vlasti, organizacije civilnog društva, trgovačka društva (profitni sektor), porodice (neformalni sektor) te drugi sudionici djeluju na mjestu ranijeg monopolskog položaja države (Bežovan 2009). U takvom sistemu vlast prepoznaje organizacije civilnog društva i druge sudionike kao partnere te s njima surađuje u procesu pripreme i donošenja odluka te provedbe i evaluacije socijalnih programa. U Crnoj Gori je na osnovu rezultata empirijskog istraživanja „Izazovi razvoja kombinovane socijalne politike u Crnoj Gori“ provedenog tokom 2012. godine, od strane Instituta Alternativa iz Podgorice, podstaknut razvoj kombinovane socijalne politike s naglaskom na jačanje uloge civilnog društva u procesu socijalnih reformi. Ostvarujući načelo supsidijarnosti, odnosno efikasnim donošenjem odluka na način što bliži potrebama građana, razvojem ovog tipa socijalne politike, pokušalo se sa rasterećenje nadležnosti države, čija je uloga u sistemu socijalne politike monopolistička, te jačanje kapaciteta organizacija civilnog društva kao aktivnih zagovornika socijalnih prava, pružatelja socijalnih usluga, inovatora socijalnih programa i socijalnih preduzetnika.

Predstavljeni rezultati empirijskog istraživanja govore o ulozi različitih aktera u socijalnoj politici i njihovim doprinosima razvoju kombinovane socijalne politike u Crnoj Gori. Kao poseban rezultat istraživanja nastale su i preporuke za jačanje koncepta kombinovane socijalne politike koje su formulisane kao zadaci:

- ✓ Osnivanje lokalnih socijalnih savjetana nivou svih lokalnih samouprava, kao tijela u kojima bi članovi bili predstavnici svih socijalnih aktera. Jedan od ključnih zadataka ovih tijela bila bi izgradnja povjerenja na lokalnom nivou između različitih socijalnih aktera.
- ✓ Organizovanje projekata izrade socijalne slike većih lokalnih samouprava, što kasnije može biti podloga za izradu lokalnih socijalnih planova razvoja.
- ✓ Organizovanjei provođenje projekata kojima bi se povećavala participacija posebno mlađih građana, a volontiranje promovisalo kao građanska vrlina.
- ✓ Organizovanje rasprave o decentralizaciji programa socijalne politike i novom tipu vladavine u području socijalnog razvoja.

- ✓ Osposobljavanje lokalnih aktera, kroz seriju radionica, za razumijevanje evropskog socijalnog modela i modela otvorene koordinacije pri pripremi i donošenju odluka, kao i pri sprovođenju socijalnih programa.
- ✓ Ulaganje značajna sredstva u osposobljavanju lokalnih aktera za pisanje EU projekata.
- ✓ Edukacija naprednih NVO za socijalna područja socijalnog preduzetništva, socijalnih inovacija, socijalnog kapitala i socijalne kohezije.
- ✓ Predstavljanje uloge organizacija civilnog društva u pružanju socijalnih usluga.
- ✓ Edukacija dijela NVO kao zagovarača teme socijalnog razvoja i socijalnih prava ranjivih socijalnih grupa.
- ✓ Osnivanje mreže saradnika i postavljanje osnove dugoročne saradnje u procesu reforme sistema socijalne politike.

Nestankom društvene imovine, društvenih preduzeća i samoupravnog načina rukovođenja i podjele dohotka, uloga socijalnog zbrinjavanja ostala je na državi, u različitim oblicima. Bitno je da potencijalni korisnici socijalnog zbrinjavanja tačno znaju kome da se obrate za rješavanje svojih potreba, a ne da uzaludno pokušavaju da svoja prava ostvare u preduzeću u privatnom vlasništvu, koje je to postalo nakon procesa privatizacije. To je nepotrebno gubljenje energije i kretanje pogrešnim putem. Na primjeru Crne Gore vidljivo je da država ima aktivnu ulogu u socijalnom zbrinjavanju, a da i ona inicira jačanje koncepta kombinovane socijalne politike, sa ciljem da teret ove važne obaveze prema stanovništvu podijeli sa nevladinim sektorom. Iz navedenog primjera je očito da država za partnera ne traži preduzeće, jer preduzeće predstavlja izvor sredstava, kroz uplate zakonskih obaveza i nije nosilac nikakvih socijalnih aktivnosti.

ZAKLJUČAK

Tokom posljednje dvije decenije države nastale na tlu bivše Jugoslavije nose se sa sličnim događanjima i problemima: tranzicija, privatizacija, tržišna privreda, višak zaposlenih, pojačana potreba za socijalnim zbrinjavanjem i sl. Potpuno je jasno da je država osnovni nosilac socijalne uloge, sa mogućnošću osnivanja odgovarajućih institucija, sa projektima kombinovanog socijalnog zbrinjavanja i projektima koji će biti vođeni po modelima naprednih zemalja, koji će tek doći na red da budu implementirani kroz rad javne uprave.

Promjene koje utiču na privređivanje nastaju pod dejstvom različitih uticaja okoline i promjena u procesima privređivanja, na globalnom nivou. Promjenama se ne može upravljati ali moguće je upravljati procesom prilagođavanja.

Novi način privređivanja, tržišno i konkurentski orijentisan, zaposliće samo potreban broj ljudi. I po iskustvima razvijenih zemalja, moguće rješenje nezaposlenosti i socijalnih potreba određenih kategorija, po osnovu finansijskih problema, jeste u snažnoj podršci razvoju uslužnih djelatnosti. Počev od usluge u domenu starih i

rijetkih zanata, do usluga iz oblasti gastronomije i turizma, u okviru porodičnih malih i srednjih preduzeća.

Dalja paleta usluga je iz oblasti njege i čuvanja djece i starih i bolesnih lica, održavanje čistoće i sitnih popravki, relaks i medicinskih tretmana, oblast rekreacije, fitnesa, personalnih i grupnih treninga. Zatim upućivanje na neiskorištene prirodne resurse u vidu neobrađenih poljoprivrednih parcela, na kojima se može organizovati mini proizvodnja organske hrane, njeno pakovanje i distribucija, prerada... Iz navedenog je vidljivo da je polje djelovanja pojedinca nepregledno i bespotrebno je trošenje energije na nemoguće: preduzeće nema ulogu socijalnog zbrinjavanja zaposlenog. Ta uloga je nestala sa nestankom društvene imovine i radničkog samoupravljanja, a i bila je utemeljena na imaginarnim osnovama. Ulogu socijanog zbrinjavanja ima država, za one kategorije koje obuhvata Zakon o socijalnoj zaštiti. Svi ostali, koji su sa smanjenim novčanim potencijalima imaju izlaz u usmjeravanju svoje energije u uslužne i male proizvodne djelatnosti, koje u sadašnjim uslovima mogu da započnu kao pružanje uslugabez registrovane djelatnosti (čuvanje djece, čišćenje po kućama) a mogu uz marljiv i profesionalan pristup da prerastu u registrovane djelatnosti i da taj pojedinac, koji je očekivao socijalna davanja brzo postane onaj, koji će uplatom svojih obaveza u budžet, puniti budžet iz kog će se izdvajati socijalna davanja onima koji zaista pripadaju toj kategoriji.

LITERATURA

- [1] Bežovan, Gojko. 2009. „Civilno društvo i javna uprava kao dionici razvoja kombinirane socijalne politike u Hrvatskoj“. *Hrvatska javna uprava*. 9(2), 355-391
- [2] Bijelić, Borislav. 2011. *Preduzetništvo u funkciji efikasnosti poslovanja preduzeća i ekonomskog razvoja*. doktorska disertacija. Beograd: Megatrend.
- [3] Bijelić, Borislav. 1987. “Razvojna strategija na relacijama znanja, transfera tehnologije, rukovođenja i proizvodnosti”. *Kadrovi i udruženi rad*, br. 6, Zagreb: Ekonomski institut.
- [4] Čanak, Nikola. 2006. *Radovi na putu uspeha*. Novi Sad: NTC.
- [5] Dragičević, Adolf. 1990. *Kritika političke ekonomije*. Zagreb: Globus.
- [6] Baroš, Željko. 2004. *Organizacija i upravljanje preduzećem*, Banja Luka: Zavod distrofičara.
- [7] Ferge, Zsuzsa. 2001. “European integration and the reform of social security in the accession countries”. *Journal of Social Quality*, 3 (1-2), 9-25.
- [8] Penezić, Nenad 2003. *Kako postati preduzetnik*, Beograd: Republička agencija za razvoj Malih i Srednjih preduzeća i preduzetništva.

Ostali izvori:

Službeni glasnik Republike Srbije”broj 24/2011